

אפיונים יחודיים של אסירות אמהות

הרצאה ביום עיון: שיקום אמהות אסירות וילדיהן 20.6.02

אוניברסיטת תל – אביב

ענת גור

”ילדים הם המשאב האנושי הגדול ביותר שלאדם יש להציע. משום שהם תמיד היו, ותמיד יהיו העתיד שלנו” (ציטוט אנונימי) לכן זה הכרחי שהחברה תקח לתשומת ליבה את ההשפעות השליליות שמספר הולך וגדל של ילדים נאלצים לספוג עקב מאסר האם. כאשר המדינה מיישמת את הסמכות שיש לה להעניש את אלו שביצעו פשעים, אולם היא נכשלת במשימה של סיפוק הצרכים של ילדיהם, ילדים אלה נשארים ללא מענים לצרכיהם”

(זלמה ווטסון הנריקס, 1982, בספרה אמהות אסירות וילדיהן).

נשים אסירות הינן קבוצה קטנה ויחודית הנמצאת בצומת של מספר גורמי מצוקה קשים. עד לשנים האחרונות לא הוכרה קבוצה זו הן בספרות המקצועית והן בקרב אנשי טיפול, וסבלה מהזנחה והתעלמות. שנבעו, בין היתר, מחוסר הבנה של גורמי המצוקה יחודיים של אוכלוסייה זו. בתי הכלא לנשים מהווים, עקב כך, ”דלת מסתובבת” לנשים במצוקה שלא נמצאו להן פתרונות טיפול מותאמים בקהילה.

רוב תוכניות הטיפול הקיימות מתבססות על ההבנה שקיימת לגבי גברים עבריינים ומכורים לסמים, ואינם מציעים פתרונות הולמים לנשים. כיום יש הסכמה בספרות המקצועית כי דרכי הכליאה והענישה של נשים, שמתבססות על המודל הקיים להתמודדות עם פשיעת גברים, אינן מתאימות לנשים, מזיקות להן, ואינן מתאימות עצמן להבדלים הידועים בין נשים וגברים עבריינים.

לאור זאת נחשבה קבוצה זו כחסרת סיכוי לשיקום, ואף סבלה מהסטיגמה כי אישה עבריינית היא ”קשה” או ”רעה” יותר מכל גבר עבריין. נוצר מעגל סגור: עקב הסטיגמה לא הוקמו תוכניות טיפול לנשים, וחוסר ההצלחה שלהן בתוכניות השיקום, שלא התאימו לצורכיהן, תרמה להנחת הסטיגמה.

כיום הושגה פריצת דרך בתחום זה. עם עליית הפמיניזם בשנות ה-60 וה-70 נכנסו נשים מומחיות לתחום של נשים עברייניות. הן חוקרות באוניברסיטאות, והן עובדות טיפול, וביחד פרצו את המעגל הסגור, והגענו להישגים טיפוליים בתחום שנחשב עד לאחרונה חסר סיכוי.

בשנת 1983 התחלתי לעבוד כעו”ס בכלא נוה תרצה. הסיפורים ששמעתי מהנשים שם היו קשים: סיפורי התעללות קשה בילדותן ובגרותן. רוב הנשים בכלא עברו התעללות פיזית, מינית ונפשית. התעללות שקשורה לעצם היותן בנות או נערות בחברה שמשמרת את שליטת הגברים באמצעות אונס, גילוי עריות, זנות, סחר בנשים וכדומה. כעובדות טיפול בכלא הנשים היחיד בישראל הבנו כי ספורן של הנשים בכלא משקף כבמראה את מצבנו כנשים בחברה פטריאכלית.

לפני 13 שנים הקמנו את ההוסטל הראשון לשיקום נשים אסירות בישראל. הקמת ההוסטל לוותה בידע התיאורטי הפמיניסטי העכשווי על נשים עברייניות, ועל הנסיון המקצועי מעבודה עם נשים אסירות בכלא. התוכנית הטיפולית בהוסטל התבססה על הבנת צורכיהן הייחודיים של נשים אסירות ונסיון לתת מענים טיפוליים מותאמים.

מהר מאוד הבנו כי ההוסטל במתכונת הקיימת – הדומה להוסטלים מקבילים לגברים – אינו מסוגל לספק את המענים המורכבים שנדרשים על מנת לשקם אוכלוסייה ברמת סיכון כל כך גבוהה. בזיהוי הצרכים המיוחדים של הנשים עלו שני כיוונים מרכזיים: האחד היה הצורך בהערכות טיפוליות – שיקומית ייחודית בתחום התעסוקה, והשני הצורך לתת מענה לצורכי האמהות וגידול הילדים. לאור זאת הוקם ההוסטל לאמהות אסירות וילדיהן – כצעד ראשון

למתן מענים לאסירות האמהות. כמו כן הוקם מרכז תל"מ – מרכז יום שמספק הכשרה מקצועית וליווי תעסוקתי.

פרופיל האישה ההאסירה – מאפיינים ייחודיים וצרכים ייחודיים

אוכלוסיית הנשים האסירות הנה אוכלוסייה בעלת מאפיינים ייחודיים וצרכים ייחודיים. נשים אסירות – בשונה מגברים אסירים – נמצאות בצומת של מספר גורמי סיכון אופייניים לנשים: היסטוריה של קורבנות מינית ופיסית בילדותן ורה-ויטימיזציה בבגרותן, בעיות קשות של בריאות נפשית, התמכרות לסמים ולאכזוהול, עיסוק בזנות, קשיים בתעסוקה והכשרה מקצועית, קשיים כלכליים קשים, עוני, אמהות חד הוריות, בעיות בריאות גופנית ובריאות האישה, לידות והפלות חוזרות ונשנות, מחלות מין ועוד. בנוסף לכך האישה העבריינית סובלת מסטיגמה קשה יותר מאשר גבר עבריין.

גורמים אלה הופכים אוכלוסייה זו למורכבת וקשה לטיפול ולשיקום. כל תוכנית טיפולית חייבת להתאים לאופי הייחודי של האוכלוסייה, ולהיות בעלת מומחיות ספציפית למכלול הבעיות.

בישראל כלא נשים יחיד "נווה תרצה" ובו כ- 180 אסירות. זאת לעומת כ- 8000 אסירים גברים, במספר בתי כלא. הנשים האסירות מהוות סך הכל כ- 2% מכלל אוכלוסיית האסירים. נשים עברייניות שונות מגברים עבריינים באופי העבירות ובחומרתן. רוב הנשים אינן מבצעות עבירות חמורות, וכמעט שאינן מבצעות פשעים אלימים. על רקע זה רוב הנשים נכנסות ללא לתקופות מאסר קצרות, וקיימת תחלופה גבוהה בכלא.

נשים בכלא

בעולם כולו קיימת כיום ביקורת נוקבת כנגד כליאת נשים בבתי סוהר הדומים במתכונתם לבתי הסוהר שמשמשים לכליאת גברים. פט קרלן, אחת החוקרות הידועות בתחום עבריינות נשים, כותבת בספרה "sledgehammer" הקורנס – שמשמעותו, לדברי קרלן, "מכשיר ענישה שמוחץ את אלה שכבר נמחצו, ושעקב הענישה האכזרית שבו הוא חרפה לחברה התרבותית". בספרה, שדן ב"כליאת נשים בתקופת המילניום", כותבת פט קרלן: "כליאת נשים בסוף המאה העשרים מאחדת בתוכה ומעצימה את כל הצורות האנטי סוציאליות של פיקוח שמדכא נשים גם מחוץ לכלא. זה קורה משום שמעולם לא פותחה מדיניות הוליסטית ומותאמת לצרכים של נשים אסירות. מדיניות מותאמת ואפקטיבית כלפי נשים במערכת השפיטה והענישה תפוח רק לאחר שהמערכת תכיר בכך שפשיעת נשים מתרחשת בתוך נסיבות שונות מפשיעת גברים, שנשים עוברות חוק שונות, כקבוצה, באופן מהותי מגברים עוברי חוק, ולכן התגובה לגברים ולנשים עוברי חוק צריכה להיות שונה, ומותאמת להבדלים המיגדריים בין גברים ונשים. נשים סובלות יותר מכאבי המאסר, או שהן סובלות בדרכים שונות. שלטונות הכלא צריכים להתאים את המשטר בכלא לאופי המיוחד של הנשים."

בהצהירה זאת מצטרפת פט קרלן לשורה ארוכה של מחקרים וועדות חקירה שבדקו את נושא כליאת הנשים במדינות שונות בעולם. כיום קיימת בקרב אנשי מקצוע בתחום ביקורת על המדיניות הקיימת שמעדיפה את כליאת הנשים, שרובן לא אלימות, עקב ביצוע עבירות קלות ערך, על פני טיפול ושיקום. חוקרים רבים מדגישים את העובדה כי רוב הנשים בכלא נמצאות שם עקב ביצוע "פשעים" שהם בעצם בעיות חברתיות לא פתורות כמו: שימוש בסמים, מרידה כנגד גברים מתעללים, זנות וכדומה. כליאת הנשים נראית כפתרון משום שהן נתפסות כעברייניות שמשלמות את חובן לחברה, ומתוך מחשבה כי הן ילמדו את הלקח מהמאסר, ויחזרו לחיים נורמטיביים ויצרניים. לאור הבנת ההיסטוריה הטראומטית של הנשים, ברור כי כליאתן - ללא מתן אמצעים לשבור את מעגל הסמים, הזנות והעבריינות - תחזיר אותן שוב ושוב לכלא.

המתכונת הקיימת של כליאת נשים, המקבילה לכליאת גברים, אינה מתאימה לנשים, ואף מזיקה להן ולילדיהן. רוב הנשים בכלא, למעלה מ-90%, בעלות היסטוריה של התעללות מינית בילדותן, וסובלות מקשת של הפרעות נפשיות פוסט טראומטיות כתוצאה מכך. המעגל הסגור אליו נקלעו של התמכרות לסמים, עיסוק בזנות ועבריינות הנו תוצאה ישירה של ההתעללות בילדותן. כליאת הנשים מהווה רה-אקטיביזציה של טראומות הילדות מעצם כך שהחיים בכלא משחזרים את

ההתעללות בילדות: אין פרטיות, המשטר נוקשה ושרירותי, קיימת חוויה של חוסר אונים, חוסר שליטה על החיים, סטיגמה, חיפוש עירום חודרניים וכדומה. הנשים מתמודדות, פעמים רבות, באמצעות מנגנונים שסיגלו לעצמן כילדות כשעברו את ההתעללות בבית: ניתוק, אדישות, קהות ריגשית, רה-ויקטימיזציה ביחסים עם אסירות אחרות ועם הסגל וכדומה.

בדו"ח של הקונגרס השמיני של האו"ם בנושא "מניעת פשע וטיפול בעבריינים" משנת 1990 נכתב: "השימוש במאסר לקטיגוריות מסוימות של עבריינים, כגון נשים בהריון או אמהות לתינוקות, או לילדים צעירים, חייב להיות מוגבל. ומאמץ מיוחד צריך להיעשות כדי למנוע את השימוש המתרחב בכליאה כסנקציה עבור הקטיגוריות האלה"

אנשי מקצוע וארגונים הפועלים למען זכויות אדם, ממליצים לבטל את בתי הכלא לנשים, ולכלוא את הנשים בקהילות טיפוליות קטנות, שקרובות למקום מגוריהן, בהן יינתנו מענים טיפוליים הולמים לנשים. כליאה זו תהיה אפקטיבית הרבה יותר הן כלפי הנשים, שתוכלנה להשתקם ולצאת ממעגל הסמים, הזנות והפשע, הן כלפי משפחותיהן, בעיקר הילדים, והן כלפי החברה שעלות אחזקת אישה בכלא ואחזקת הילדים בסידורים חלופיים, גבוהה יותר מעלות שיקום האם עם הילדים, וחזרתה למעגל יצרני הן בעבודה והן בתפקודיה האימהיים.

אמהות בכלא

אחד ההבדלים החשובים בין הנשים האסירות, לעומת גברים אסירים, הוא המרכזיות של הילדים בחיי הנשים בכלא. למעלה מ- 70% מהאסירות הן אמהות לילדים. רוב האמהות הן אמהות חד-הוריות, לרוב ליותר מילד אחד (Pollock, 2001). לאחרונה החל להצטבר בעולם גוף ידע מחקרי על אמהות בכלא, ועל ילדים של נשים שיושבות בכלא. המחקר הפנומנולוגי של אוונס (Owen's, 1998), לדוגמה, חיזק את הממצאים של מחקרים קודמים לגבי המרכזיות של הילדים בעולמן של הנשים בכלא:

אוונס מתארת כיצד הנשים שיתפו זו את זו בסיפורים על הילדים, את התאים שמלאים בתמונות של הילדים, את כמויות הסריגה ועבודות היד שהנשים עושות בשביל הילדים, ואת ההשפעות של הלחצים שהנשים חוות ביחס לסידור הילדים – כל אלה מהווים חלק מרכזי מתרבות הנשים בכלא.

תופעה נוספת שנצפתה כחלק מתרבות זו היא השנאה והבוז שיש כלפי אמהות שיושבות בכלא עקב פגיעה בילדים. חלק מיחס זה אפשר לפרש כתוצאה מהאשמה והחרדה שהנשים חוות ביחס ליכולות האימהיות של עצמן.

כשאישה נשפטת למאסר יחסיה עם ילדיה הופכים למוקד מרכזי של צער, כאב, אשמה ובושה. בו בזמן שהם מהווים גם מקור של תקווה, ומוטיבציה לשנות את חייה. משבר זה מכיל בתוכו את הפוטנציאל לצמיחה והתפתחות אישית שלה, ושל הקשר עם ילדיה. "אני אחת מהנשים האלה (כותבת קטי בודין במאמרה על עבודה קבוצתית עם אמהות בכלא). אני אסירה בכלא בדפורד היל, וגם אמא. ישבתי בכלא יותר מ 15 שנים. בני היה בן 14 חודש כאשר נעצרתי. נעזרתי בתוכנית טיפולית בילדים ואמהות בכלא כדי לבנות את הקשר עם בני, ואני גם עובדת בתוכנית זו כאסירה חברת צוות. הרבה מהזמן שלי בכלא ניסיתי לתת תשובה לשאלה המטרידה ביותר: כיצד יתכן שאני כל כך אוהבת את בני, ולמרות זאת עשיתי בחירות שגרמו לי להגיע לכלא, וכתוצאה מכך לעזוב את בני."

מחקר על בריאות נפש של אמהות בכלא (Fogel & Martin, 1992) מצא דרגות דיכאון וחרדה גבוהות מאוד.

מחקר שהשווה בין נשים אסירות וגברים אסירים ביחס לילדים (Koban, 1983) מצא כי מתוך הנשים האסירות 76% היו אמהות לעומת 56% מבין הגברים האסירים. 65% מבין הילדים של האסירות חיו איתן לפני המאסר, לעומת 46% מבין ילדי האסירים. רוב ילדי הגברים האסירים (90%) חיו עם אימן, לעומת 25% בלבד של ילדי האסירות שחיים עם אביהם. רוב הילדים של הנשים האסירות חיו עם סבתות וסבים, קרובי משפחה אחרים, חברים או משפחות אומנות ופנימיות.

אמהות לילדים שהיו מסודרים במשפחות אומנות ביטאו פחד ותסכול עקב כך שסידור הילדים איפשר מגע מוגבל מאוד, והאמהות לא ידעו מה קורה עם הילדים. מבין הנשים ל-58% הייתה חזקה על הילדים (לעומת רק 31% מבין הגברים). 72% מהנשים ביטאו רצון לקבל הדרכה ויעוץ ביחס לקבלת החלטות שקשורות בילדיהן, לעומת 25% בלבד מבין הגברים.

בזמן המאסר לרוב האמהות יש יחסים מורכבים עם הילדים. למרות שחלק מן האמהות לא טיפלו בילדים עוד לפני המאסר, הילדים מאוד חשובים להן במהלך המאסר. פעמים רבות המאסר מהווה מעין התפכחות מחיי הסמים, הזנות והכאוס שאפיינו את חייהן בחוץ, והן מתפנות לעשות חשבון נפש נוקב ומכאיב לגבי היותן אמהות "רעות", והסבל שהן גורמות לילדיהן. הדבר משפיע, לעיתים קרובות, על דכאון ותחושות חוסר אונים בכלא. ותורם לפנטזיות, לעיתים לא ריאליות, על החיים בחוץ לאחר השחרור.

האישה האסירה כאם

כפי שטענתי קודם לרוב הנשים העבריינית היסטוריה של עזובה רגשית בילדותן, והיסטוריה של התעללות מינית ופיסית. על רקע זה התפתח מבנה אישיות שכולל חוסר אמון בסיסי, קשיים ביחסים אינטימיים, דימוי-עצמי נמוך, דכאוניות ונטייה לקורבנות חוזרת, הפרעות פסיכיאטריות פוסט-טראומטיות, כולל הפרעות דיסוציאטיביות (Herman, 1981; Finkelhor, 1986, 1988), והעדר מודל הורים חיובי. הייצוגים הפנימיים של הורים הינם של הורים מתעללים, מזניחים, פאסיביים ומסוכנים.

מחקרים שנעשו על נשים שהיו קורבנות תקיפה מינית בילדותן מראים כי קיימים קשיים בתפקודן כאמהות. גילינס (אצל כהן 1998) מדווחת על קשיים של אמהות אלו בארגון חיי היום יום של הילדים

ובמציאת איזון בין הצבת גבולות ומשמעת לבין גילויי אהבה. (Herman (1981, מדווחת על ציפיות לא מציאותיות לגבי התפקיד האימהי שאינן מאפשרות לנשים אלו להפיק הנאה וסיפוק מתפקידן האימהי. כהן (1998) מדווחת כי כישוריהן ההוריים של אמהות אלו לוקים בתחומי תפקוד רבים, ולכן יש צורך בפיתוח תוכניות ספציפיות שילמדו תגובות הוריות גמישות והולמות, ולימוד שלבי התפתחות נורמטיביים של ילדים.

נשים עברייניות חסרות הרגלי חיים נורמטיביים בסיסיים. טרם הכניסה למסגרת השיקום הן חיו חיים שוליים שכללו שימוש בסמים, זנות, חוסר יציבות במגורים וחוסר יכולת לנהל סדר יום ובית. לרובן חסרה יכולת תכנון לטווח ארוך ודחיית סיפוקים.

לאור הפרופיל הפסיכולוגי של האמהות מדובר באוכלוסיית אמהות וילדים הנמצאים בסיכון גבוה עקב כשל בתפקוד האימהי ובתפקוד הדיאדה אם – ילד. אי התפקוד מקורו בחסר במודל פנימי של אמהות, ולא במשבר זמני.

מי דואג לילדים ? או השפעת מאסר האם על הילדים

מעט מאוד ידוע, בעולם כולו, על אוכלוסיית הילדים של נשים אסירות. המחקרים המעטים שנעשו בתחום מדגישים את חוסר הניראות (invisibility) של הילדים האלה, ואת המחסור בנתונים ביחס למה קורה איתם, והנסיבות וההשפעות שיש לפרידה מהאם בזמן המאסר. מחקר ביחס להתנסות של הילדים יספק גם הכוונה לשירותים ולמדיניות, שחסרה כיום, לטיפול באוכלוסיית ילדים נזקקת זו.

לאור פרופיל האישה העבריינית כאם ילדי נשים אסירות הנם ילדים הנמצאים בסיכון גבוה. עקב מצב האם היא אינה מסוגלת לספק את הצרכים הרגשיים, ההתפתחותיים והפיסיים החיוניים להתפתחות התקינה ולבריאותו הנפשית של הילד.

מחקרים שנעשו על ילדי אסירות מצאו כי מדובר באוכלוסייה הנמצאת בסיכון גבוה: המחקרים מצאו דימוי עצמי נמוך, רמת חרדה גבוהה, הישגים נמוכים ומוטיבציה נמוכה להצלחה, קשיים

חברתיים, בידוד חברתי ונטייה לדיכאון. עוד נמצא כי אחד מכל עשרה ילדים של אמהות אסירות יפתח התנהגות עבריינית בבגרותו. כמעט 70 אחוז מהאמהות בכלא דיווחו כי לפחות לילד אחד יש בעיות רציניות כתוצאה מהמאסר

קשה לקבוע מה גרם לממצאים אלו. אין ספק שמדובר בשילוב של אורח חיים עברייני, לפני המאסר, שכלל, בהרבה מקרים, גם עיסוק בזנות, אורח חיים לא יציב, התמכרות לסמים, חיים עם בני זוג אלימים וכדומה. יחד עם זאת מאסר האם והניתוק ממנה מחריפים את הבעייתיות ואת חוסר היציבות בחיי הילדים.

מחקרים מצאו כי הרוב המכריע של ילדי אסירות מתגוררים עם סבתם – אם האם – בזמן מאסר האם. הסבתא המטפלת נתקלת, בדרך כלל, בקשיים כלכליים, רגשיים ופיסיים. היא סובלת מבידוד חברתי בזמן מילוי התפקיד של הטיפול בנכדיה. כתוצאה מכך הילדים נמצאים בתחושה מתמדת של דאגה ביחס ליציבות בחייהם, והם מבטאים חרדה ביחס לכך. הם מודאגים ביחס לאימם, הם מודאגים שלא יהיה להם מקום לגור. התחושה של אחריות שהם לוקחים על עצמם לגבי המבוגרים בחייהם היא דרמטית. אחת ההמלצות בספרות המקצועית היא לתת תשומת לב לטיפול במטפלים החלופיים בילדים. מטפלים אלה בדרך כלל לא פונים לשירותים הקיימים הן עקב מידע מועט לגבי המשאבים העומדים לרשותם, והן עקב הסטרס החמור שהם נמצאים בו סביב מאסר האם.

אחד הממצאים המדאיגים שעולים מהמחקרים הוא כי, לעיתים קרובות, ילדים עוברים מסידור לסידור מספר פעמים לאורך מאסר האם. העדר היציבות והשינוי של המטפל הקבוע נחשבים על ידי מומחים להתפתחות הילד כמזיקים לבריאות הנפשית ולתחושת הרווחה של הילד (Pollock, 1999). הסיבות למעברים כוללות מחלה או גיל מבוגר של המטפלים, מעורבות שלהם בעבירות, קונפליקטים עם האם בכלא. מסיבה כזו או אחרת חייהם של הילדים מאוד לא יציבים. הם עוברים לעיתים מקרוב אחד למשנהו, ונתפסים כנטל כלכלי. מחקרים מראים כי הדבר משפיע באופן שלילי על היכולת של הילדים לפתח אימון, להרגיש אהובים ובטוחים ולהתרכז בלימודים.

ביקורי ילדים בכלא

הביקורים בכלא הם אחת הדרכים המרכזיות לשמור את הקשר עם הילדים. במיוחד ילדים קטנים שקשה לתקשר עימם באמצעות מכתבים או שיחות בטלפון. קיימים קשיים רבים בקיום ביקורים של הילדים אצל האם בכלא: מקומות הכליאה של הנשים מרוחקים מהמשפחות. זאת עקב כך שבגלל המספר הנמוך של נשים אסירות קיימים מעט בתי סוהר לנשים. בישראל יש כלא אחד לנשים, לעומת מספר בתי כלא לגברים. עקב כך ניתן לכלוא אב, שיש חשיבות לקשר בינו ובין הילדים, קרוב לבית.

עקב המרחק, עלות הנסיעות, חוסר רצון של האמהות להטריח את המטפלים שגם כך כורעים תחת הנטל של הטיפול בילדים. הרבה מהנשים בכלא אינן רוצות שהילדים יבקרו אותן עקב כך שהן אינן מספרות לילדים שהן בכלא. לילדים נאמר שאמא נסעה, או שהיא בבית חולים, או סיפור אחר שמסביר את העלמותה. סיבה נוספת לחשש של האמהות מפני ביקור הילדים הוא הקושי הגדול שכרוך בפרידה הן עבור הילדים והן עבורה. מחקרים מצאו כי רק לפחות ממחצית האמהות בכלא יש ביקורים של הילדים (Bloom, 2000).

בבתי כלא רבים לנשים אין מקום מיוחד לביקורי ילדים. כתוצאה מכך הביקורים נערכים בתדרי הביקור הרגילים שאינם מאפשרים setting הולם לביקורי ילדים המרחק הפיסי בין האם לילד, לעיתים אף הפרדה פיזית. כמו גם העדר תנאים למשחק ותנועה של ילדים קטנים שאינם יכולים לשבת בשקט מקום ולשוחח עם האם במהלך הביקור.

בראיון עם אמהות בכלא ביחס לביקורים עלה כי האמהות תארו ביקורים ללא מגע פיסי עם ילדיהם כמאוד מלחיצים עבורן ועבור הילדים. מתן הזדמנות למגע פיסי, ביטויי חיבה ומשחק עם הילדים בביקורים חיוני לתחושה חיובית של הילדים ואמהות, ולשימור הקשר ביניהם.

אמהות וילדים בתוך הכלא

בישראל ניתן לאם אסירה לגדל את הילדים בכלא עד לגיל שנתיים. גם במדינות אחרות בעולם ניתן, בחלק מבתי הכלא לנשים, לגדל את הילדים. גיל הוצאת הילדים מהכלא משתנה ממקום למקום. באנגליה, לדוג', היו בשנת 1997 4 בתי כלא שהיו בהן יחידות לאמהות עם ילדים, ובהן 68 מקומות. עד לגיל 9 חודשים בכלא הולווי, ועד לגיל 18 חודשים ביחידות אמהות וילדים אחרות.

קיים ויכוח בין המומחים לגבי האפשרות לגדל ילדים בכלא: מצד אחד המומחים מודאגים מן ההשפעות המזיקות של הכליאה על הילדים. כמו גם ספקות לגבי מסוגלותה של האם, פעמים רבות מכורה לסמים, לטפל בילדים ביעילות. יחד עם זאת רוב הילדים האלה נמצאים בחזקת האם, שהיא, פעמים רבות, אם חד-הורית. הנזקים האפשריים כתוצאה מהפרידה הכפויה מהאם למשך שנים צריכים להילקח בחשבון. יותר מכך, אם לאם חסרים כישורים לקיים קשר בריא עם ילדיה, הפרידה תוודאי שלא תתרום לשיפור המצב. אם הילדים היו נמצאים עם האם, זה היה יכול להיות זמן מתאים לעבוד על כישורים אימהיים.

בעשור האחרון נעשו מספר מחקרים על חיי תינוקות בכלא. הממצאים היו כי קיימת דלות של גירויים לילדים. כן בלטו הקשיים שהאמהות חוות עקב הצורך לשמור על שגרת החיים של הילדים, בעוד הן נתונות תחת המשטר של החיים בכלא. וכן הטראומה של הפרידה כאשר הילד צריך לעזוב את הכלא מפאת גילו או שהוא נלקח מהאם כעונש על אי עמידה בכללי הכלא. מניסיונו בעבודה טיפולית עם האמהות והילדים בכלא בישראל, עלו ממצאים דומים.

איחוד מחדש עם הילדים לאחר המאסר

האיחוד מחדש של אמהות וילדים לאחר המאסר מהווה הסתגלות קשה להרבה מהאמהות והילדים. האמהות ממוזדות עם הדימוי שלהן כאמהות רעות עקב המאסר. הילדים גדלו ופיתחו אורח חיים חדש, חברים חדשים ופעילויות חדשות. הילדים לעיתים קרובות מלאי כעס ושינאה כלפי האם עקב כך שעזבה אותם, והם חסרי אמון עקב כך שהם חוששים שהיא תעזוב שוב. פעמים רבות הם פיתחו התקשרות (attachments) עם המטפלים החלופיים. לאמהות יש לעיתים קרובות ציפיות לא ריאליות לגבי איחוד המשפחתי מלא אושר. לאחר השחרור לנשים יש בעיות קשות להשיג מחדש אפטרופסות על הילדים, למצוא דיור ועבודה שתבטיח פרנסה להן וילידים.

תוכניות שיקום רבות אינן מאפשרות לאם להתגורר ביחד עם ילדיה, והדבר דוחה לעיתים את האיחוד מחדש עם הילדים. הילדים, פעמים רבות, אינם מבינים מדוע האם לא לוקחת אותם איתה לאחר שהשתחררה מהכלא.

תוכניות טיפול לאמהות וילדים

בשנים האחרונות, עם עליית המודעות לצורכי האסירות האמהות וילדיהן נבנו תוכניות שמשקפות את הניסיונות של בתי כלא בעולם להקל על הבעיות שנגרמות עקב הניתוק והפרידה בין האמהות לילדים. קיימת הכרה של כל אנשי המקצוע בדבר החשיבות של שיפור ועידוד מערכת הקשר בין אמהות לילדיהן. מחקרים מצאו כי תוכניות ושירותים שסייעו לשמור את הקשרים המשפחתיים היו יעילות בהפחתת רצידיביזם, וסייעו לשמור על סדר במוסדות הכליאה. לתוכנית שעוזרת לנשים ללמוד כישורי הורות טובים יותר, או שמסייעות לביקורים עם הילדים יש דרישה רבה בקרב נשים בכלא.

בתי כלא בעולם מאפשרים ביקורי סופשבוע בהם ילדים יכולים לשהות עם האמהות בכלא. כולל אספקת סידורי תחבורה לילדים. בבתי הכלא קיימות דירות או קרוונים לצורך ביקורי הילדים בסופי שבוע.

ברוב בתי הכלא לנשים בארה"ב קיימים בתי ספר לאמהות.

תוכנית אשלים לטיפול באמהות אסירות וילדיהן נותנת מגוון של התערבויות טיפוליות לאמהות וילדיהן בכלא, בהוסטל לאמהות עם ילדים ובקהילה. הרציונל להתערבות טיפולית משולבת אם – ילד מתבסס על נקודות המוצא הבאות:

על רקע ההיסטוריה הטראומטית של האמהות קיימים קשיים ניכרים במסוגלות ההורית, והילדים הינם ילדים הנמצאים בסיכון ובמצוקה.

יש לספק כלים טיפוליים לאוכלוסיית יעד זו שיאפשרו טיפול רב מימדי המתייחס לילד, לאם ולדיאדה אם – ילד. המערכות הקיימות מספקות פתרונות של שיקום נפרד לאם וילדיה. בשל חוסר הכלים נוצר מצב של ניתוקים בין האם והילד עקב מאסרים, הוצאת הילדים מהבית, או יציאת האם לשיקום במסגרות חוץ-ביתיות לאמהות ללא ילדיהן. מהספרות המקצועית ומהנסיון הטיפולי נצבר ידע רב על הנזק לצמיתות שנגרם לילדים שנגזר עליהם לעבור מסיזור מעברי אחד למשנהו, במיוחד בשנים הראשונות של החיים. לכן יש חשיבות רבה במניעת, או בקיצור, הניתוק שבין האם והילד על ידי בניית תוכניות טיפול משותפות.

הנחה כי אם ניתן לשקם תפקוד אמהי ולסייע בהיווצרות דיאדה אם – ילד מתפקדת בתקופה הקריטית של השנים הראשונות לחיי הילד. חלופה זו עדיפה על פני ניתוק הילד מזהותו המקורית (אימוץ, או משפחות אומנות).

התוכנית הטיפולית בהוסטל לאמהות עם ילדיהן מתבססת על מודלים של טיפול אלטרנטיבי לנשים עברייניות ומכורות לסמים שפותחו בשנים האחרונות. תוכניות אלה משקפות פילוסופיה שמתמקדת בכוח של האישה, ומשתמשת בנסיגה בעבר ובהווה כמנוף לשינוי, ולא רק כמקור של צער ובושה. מודלים טיפוליים אלה תופסים את ההתמכרות והעבריינות של נשים כמנגנון התמודדות עם חיים של דיכוי והתעללות.

טיפול אלטרנטיבי משתמש בגישה של צוות רב-מקצועי עם מיגוון של גישות כולל בריאות הנפש, שרותים חברתיים, רפואה ותזונה. יחסי הצוות מתבססים על מודל לא היררכי של קומוניקציה פתוחה וישירה, ושיתוף באחריות. הדבר מספק מודל חיובי של יחסי יחסים הדדיים, יחסי שיוויון. נוכחות נשים חזקה בצוות ובהנהלה מעודדת מודל נשי של קומפוטנטיות.

מתן שירותי טיפול בילדים הינו אמצעי חיוני על מנת לאפשר לנשים להקדיש זמן ותשומת לב להחלמה שלהן. חינוך להורות בתוך הטיפול הינו אמצעי מרכזי המסייע להגדיל את תחושת היכולת של האמהות. קיימת חשיבות רבה לעידוד קשר בריא בין האמהות והילדים, על מנת לסייע בהעלאת הדימוי העצמי והתפיסה העצמית של הנשים. שכן כישלון באמהות הינו אחד הכישלונות הקשים ומכאיבים ביותר בחייהן.

בנייה של סביבה בטוחה ותומכת מאפשרת לנשים לשוחח על הסטוריה של ניצול מיני בעוצמה ובאינטנסיביות שנכונה לכל אישה. ההכרה ביכולתן של נשים לשרוד לאחר התנסויות מחרדות נותנת להן את היכולת להתקדם מעבר להתעללות, וילצור סביבה בטוחה בה לא ינוצלו שוב.

מטרת התוכנית לתת מענה בו זמנית לשיקום האם העבריינית, וטיפול בכשל בתפקוד האימהי ובתפקוד הדיאדה אם – ילד. מאסס (1995) מדגישה כי השמירה על עקרון טובת הילד מחייבת הקמת תוכניות העוזרות להורים מתוך הענות לצרכים של ההורים ושל הילדים בעת ובעונה אחת. ההדגשה היא כי היענות לצרכי ההורים אינה רק מתן הדרכה ויעוץ המכוונים לצרכי הילד, אלא גם התייחסות לצרכי ההורים.

ספרות מקצועית ונסיון מקצועי שנצברו בשנים האחרונות מביאים הבנה רחבה וכוללת של הצרכים הריגשיים וההתפתחותיים הנידרשים להתפתחות תקינה של ילד ולבריאותו הנפשית. מדובר בצורך בדמות אימהית מטפלת קבועה ויציבה המכוונת אל הילד, מסוגלת להבין את צרכיו הפיסיים והנפשיים, ולהיענות להם. דמות המספקת לילד קביעות, בטחון, מעניקה לו אהבה, ומסוגלת לאפשר לו התרחקות והתקרבות, בהתאם לשלבי התפתחותו, לצורך בניית מובחנותו ועצמאותו הריגשית.

מטרת התוכנית הטיפולית לספק לאמהות סביבה מכילה, חוויה של קביעות, ערך עצמי ותחושת רצף של עצמן, במקום עולמן הפנימי החסר. כל זאת על מנת לאפשר להן לאבחן את צרכי הילדים ולדאוג לסיפוקם.

התוכנית בנויה על שלבים המאפשרים לאם ליטול בהדרגה יותר ויותר פונקציות הוריות עצמאיות, ולחזק את יכולתה למובחנות בין צרכיה וצרכי הילד. כל זאת על מנת להכשיר אם שמסוגלת לחוות אינטימיות עם ילדה, לקרוא את צרכיה במידה סבירה, לפתח את יכולותיה האמהיות, ובמקביל את המודעות למצבים בהם היא מתקשה לספק את צרכי הילד וזקוקה לעזרה.

חוסר היכולת להיות הורה טוב לילד, והחזרה שלהן כאמהות על דפוסי ההזנחה והתעללות בילדיהן, גורמת לנשים לצער, אשמה ובושה. מקומות אלה של רגשות אשמה, בושה וכאב אינם מאפשרים לאמהות תפקוד תקין ביחס לילדים. רגשות אשמה ובושה גורמים לאמהות לצורך בפיצוי יתר של הילד, וחוסר יכולת להציב לו גבולות מתאימים הנדרשים לצורך חינוכו. יש צורך בעבודה טיפולית על מנת לעבד את הרגשות הקשים ביחס לעבר, ולאפשר לאם לראות את צרכי הילד, מעבר לקשייה הריגשיים.

לסיכום: הכנס היום מייצג שיתוף פעולה בין גורמים שונים שמטפלים בנשים ובילדים. שתוף פעולה זה חיוני להצלחת תוכניות שיקום מותאמות לאוכלוסיית נשים שנמצאת בשוליים של החברה, וסובלת מסטיגמה כפולה הן עקב העבריינות, והן עקב היותן נשים שסוּטות מתפקיד האישה המסורתית. נשים שעוסקות בזנות, מכורות לסמים ומרצות מאסרים בבתי סוהר נתפסות, הן על ידי החברה, והן בקרב אנשי מקצוע, כנשים סוּטות ורעות שמהוות סיכון לחברה. מעבודתי רבת השנים עם נשים אלה הבנתי כי הפיצול המקובל בין הנשים הטובות והנשים הרעות אינו קיים, וכי נשים אלה משקפות כבמראה את מצב כלל הנשים בחברה שמתאפיינת בשימור השליטה והעליונות הגברית. ענישה מחמירה של מספר קטן של נשים ונערות כסוּטות, מכשפות וזונות הייתה לאורך כל ההיסטוריה חלק אינטגרלי מאכיפת הגבולות של הילדות והנשים "הטובות". נשים אלה נתפסות כמורדות בתפקיד הנשי המסורתי שבו נשים נשארות בשליטת הגבר.

תוכניות הטיפול המתבססות על ההבנה החדשה שקיימת לגבי עבודה טיפולית עם נשים, מאפשרות את פריצת המעגל הסגור של ההתדרדרות, ופותרות פתח לשיקום נפשי, מקצועי, משפחתי וחברתי של הנשים. נשים משוקמות מהוות קרן אור באפילה של כל הנשים שעדיין לכודות בתוך מעגלי ההתמכרות, הזנות, הפרנוגרפיה והעבריינות.